

Friedrich Engels ile ilgili kişisel hatıralar

Yazar: Paul Lafargue

Orjinal kaynak: *Die Neue Zeit*, Böl. 23, 1904-05, II, s. 556-561

Türkçe kaynak: Paul Lafargue, *Burjuvazi Öldürür*, Çeviren: Mehmet Köle, Zeplin Kitap, 1. Basım, Eylül 2014, syf. 59-69.

***

Engels'i 1867'de, Kapital'in ilk cildinin yayımlandığı yıl tanımıştım.

Marx bana, "Artık kızımın nişanlı olduğuna göre seni Engels ile tanıştırmam gerekiyor," dedi. ve Manchester'a doğru yola koyulduk. Engels, karısı ve karısının o zamanlar altı ya da yedi yaşında olan kız yeğeniyle birlikte şehrin dibindeki küçük bir evde yaşıyordu; evin birkaç adım sonrasında tarlalar başlıyordu. O zamanlar Engels, babasının kurduğu bir şirketin hissedarı idi.

Tıpkı Marx gibi o da kıtada yaşanan devrimin bozguna uğramasından sonra Londra'ya göç etmişti ve yine onun gibi Engels de kendisini politik harekete ve bilimsel çalışmalara adanmıştı. Ancak Marx bu politik fırtınada kendisinin ve karısının bütün mal varlığını kaybetmişti; Engels'in de hiçbir geçim kaynağı kalmamıştı; bu yüzden, babasının da davetiyle Manchester'a dönüp, daha 1843 yılında üstlendiği küçük memur görevine tekrar başlamak zorunda kaldı. Marx ise ailesinin en acil ihtiyaçlarını *New York Daily Tribune* için haftalık olarak gönderdiği yazılarla zar zor karşılıyordu.

O zamandan 1870'e kadar Engels ikili bir hayat bir sürmüştü: Haftanın altı günü saat sabah ondan akşam dörde kadar bir şirket çalışanıydı ve görevi özellikle firmanın başka dillerdeki yazışmalarını tutmak ve Borsa'ya gitmekti. Kentin merkezinde iş dünyasından tanıdıklarını ağırladığı bir çalışma ofisi vardı. Kenar mahalledeki evi ise sadece siyaset ve aralarında kimyacı Schorleimmer, ilerleyen zamanlarda *Kapital*'in ilk kısmını İngilizceye çeviren Samuel Moore'un da bulunduğu bilim insanlarına açıktı. İrlanda kökenli ve ateşli bir vatansever olan karısı yurttaşları ile sürekli temas halindeydi ve bütün komplolardan haberi vardı. Birden fazla fénian **[1]** evlerine sığınmıştı ve onun sayesinde, ölüme mahkum edilerek darağacına götürülen bir fénian'a yardım eli uzatan biri polisten kaçmayı başarabilmişti.

Fénian hareketine ilgi duyan Engels, İngiltere'nin İrlanda üzerindeki hâkimiyetinin tarihiyle ilgili belgeleri bir araya getirmişti. Bunları parça parça incelemiş olmalı; kuşkusuz bunlar notlarının arasından çıkacaktır. **[2]**

İşlerin köleliğinden kurtulunca Engels akşamları o küçük evine dönüyor ve yeniden özgün bir adam oluyordu. Engels, Manchester sanayisinin yalnızca iş hayatına katılmıyor, onun eğlencelerine de katılıyordu; onların toplantılarında, şölenlerinde, spor aktivitelerinde de bulunuyordu. Çok iyi bir at binicisi olan Engels'in kendine bir atı (bir *hunter* **[3]**) vardı. Eski bir feodal geleneğe göre aristokratlar ve soylular civarda bulunan binicileri tilki izi sürmek için çağırdıkları zaman bu fırsatı asla kaçırmazdı; iz sürme konusunda en çetinlerinden biriydi; ne bir hendek, ne bir çit, ne de bir engel onu yolundan alıkoyuyordu.

Marx bana, "Başına bir şey gelmesinden daima korkuyorum," derdi.

Burjuva tanıdıklarının Engels'in diğer hayatından haberi olup olmadıklarını bilmiyorum; İngilizler son derece ketumlardır ve kendilerini ilgilendirmeyen şeylere karşı çok az merak duyarlar; her ne olursa olsun, günlük olarak temas kurdukları bu adamın yüksek entelektüel niteliklerinden kesinlikle haberleri yoktu; zira Engels bilgisini onların önünde pek göstermiyordu. Marx'ın Avrupa'nın en birikimli insanlarından biri olarak gördüğü Engels, onlar için şaraptan iyi

anlayan Ően Őakrak bir arkadaŐtı...

Gençlerle arkadaşlık kurmayı severdi ve konuksever bir evin babasıydı. Pazar günleri o kardeŐ sofrasının etrafında toplanan Londralı sosyalistlerin, bütün ülkelerden mültecilerin ve İngiltere'den geçen yoldaŐların sayısı oldukça fazlaydı. Herkes evden, herkese bulaŐan coŐkusu, ruhu, bitmez tükenmez neŐesi ile canlandırdıŐı bu akŐamlardan sevinerek ayrılıyordu.

***

Engels olmadan Marx'ı, Marx olmadan da Engels'i aklımıza getiremeyiz; varlıkları öylesine iç içe geçmiŐtir ki adeta tek bir yaŐam oluŐturmaktaydı. Yine de her birinin çok belirgin kiŐilik özellikleri vardır. Sadece dış görünüŐ birbirlerinden farklı deŐiller; huy, mizaç, duygusal olarak ve düşünme biçimi açısından da birbirlerinden farklıdırlar.

Marx ve Engels ilk kez 1842'nin son günlerinde, *Rheinische Zeitung* kaleme alınırken Engels'in yaptıŐı bir ziyaret esnasında karŐılaŐmıŐlardır. *Rheinische Zeitung*'un sansürden dolayı yayımlanmasının durdurulduŐu günlerde Marx evlendi ve Fransa'ya yerleŐti. Engels, 1844 yılında Marx'ın Paris'teki evinde birkaç gün geçirdi. Engels'in, Marx'ın biyografisinde de bahsettiŐi gibi *Deutsch-Französische Jahrbücher* üzerinde çalışmaya baŐladıklarından itibaren birbirleriyle yazıŐmaktaydılar ve Marx'ın ölümüne kadar sürececek olan ortak çalışmaları bu döneme dayanmaktadır. Marx, 1845 yılının baŐlarında Prusya hükümetinin kıŐkırtmasıyla Bakan Guizot tarafından sürgün edildi. Brüksel'e yerleŐti ve ardından Engels de ona katıldı. 1848 devrimi *Rheinische Zeitung*'u **[4]** tekrar hayata geçirdiŐi zaman Engels Marx'ın yanındaydı. Marx onu, gitmek zorunda olduŐu zamanlarda gazetenin başına geçiriyordu.

Entelektüel üstünlüŐüne raŐmen Engels, çalışma arkadaşlarının; yetenek, devrimci ruh ve cesaret açısından birbirinden tamamen farklı gençlerin gözünde Marx ile aynı otoriteye sahipti. Marx bana, Viyana seyahatinden sonra Engels'in

yatıştıramadığı tartışmalara ayrılmış bir yazı bulduğunu söyledi. İlişkiler o kadar gerginmiş ki bu işi ancak bir düellonun çözeceği sanılmış. Marx barışı sağlamak için bütün ustalığını içe koymak zorunda kalmış.

Marx'ın, insanları yönetmek gibi doğuştan bir yeteneği vardı. Ona işi düşen herhangi biri hemen onun altına giriyordu. Bunu ilk fark eden Engels idi. Bana her zaman Marx'ın gençliğinden itibaren bu özelliğini güçlü kişiliği ve açıklığı sayesinde herkese kabul ettirdiğini söylerdi. Bir sonraki cümlede görüleceği gibi, uzmanlık alanına girmeyen konularda bile herkesin güvendiği gerçek bir nderdi. *Kapital*'in birinci bölümünün ithaf dildiği Wolf, yaşadığı Manchester'da ağır bir Şekilde hastalandı. Doktorlar ona ölecek gözüyle bakıyorlardı ama Engels ve arkadaşları bu korkunç kararı reddediyor ve hep bir ağızdan Marx'ın buraya gelip görüşünü söylemesi için ona telgraf çekilmesi gerektiğini söylüyorlardı.

Engels ve Marx'ın birlikte çalışma alışkanlığı vardı. Bilimsel dürüstlüğü son haddeye kadar götüren Engels, on farklı yoldan kanıtlamadığı bir cümleyi yayımlamayı reddeden Marx'ın titizliği karşısında çoğu zaman öfkeden deliye dönüyordu.

Devrimin bozguna uğramasından sonra iki arkadaş ayrılmak zorunda kaldılar. Biri Manchester'a yerleşti, diğeri ise Londra'da kaldı; ancak düşünce olarak beraber yaşamayı bırakmadılar. Yirmi yıl boyunca neredeyse her gün mektuplarında bilimsel çalışmalarının ilerleyişinden ve politik olaylar hakkındaki düşünce ve izlenimlerinden birbirlerini haberdar ettiler.

Bu yazışmalar böyle sürüp gitti.

Engels, ticaret boyunduruğunu üzerinden atar atmaz Manchester'ı terk etti ve Marx'ın yaşadığı Maitland Park'a on dakika uzaklıktaki Regent's Park Road'a yerleşmek için Londra'ya gelmeye can atıyordu. Her gün saat bire doğru Marx'ın evinde bulunuyordu; eğer hava güzelse ve Marx'ın keyfi yerindeyse Hampstead ayırllarına gidiyorlardı; yok hava güzel değilse, Marx'ın çalışma odasında bir ya

da iki saat boyunca birlikte volta atarak konuşuyorlardı.

Albililer hakkında birkaç gün süren bir tartışmayı hatırlıyorum. Marx o zaman Ortaçağ'daki Yahudi ve Hristiyan ticaret adamlarının rolleri üzerine çalışıyordu. Görüşmedikleri zamanlarda her biri tartışılan soru üzerinden aynı sonuca ulaşabilmek için kendi araştırmalarını yapıyordu. Fikirlerine, çalışmalarına yöneltilen hiçbir eleştiri onların gözünde kendi aralarında yaptıkları bu çalışmalardan daha değerli değildi; ikisi de üst düzey bir görüşe sahipti.

Marx, Engels'in evrensel bilgisine, ona bir konudan diğer konuya çabucak geçmesini sağlayan kıvrak zekasına hayran olmaktan hiç bıkmıyordu. Engels de Marx'ın analiz ve sentez gücünü kabul etmekten her zaman kıvanç duyuyordu.

Bir gün bana "Kuşkusuz günün birinde kapitalist üretim biçiminin mekanizmalarını sonunda anlayacağız, açıklayacağız ve bunun gelişim yasalarını açıklığa kavuşturacağız; ancak bunun için çok zaman gerekli ve çalışma, kusurlu ve eksik kalabilir. Yalnızca Marx, bütün ekonomik kategorileri kendi diyalektik gelişimleri içinde izleyebiliyor; bunların gelişim süreçlerini onları belirleyen nedenlere bağlayabiliyor ve bir bütün olarak ekonomi-politikten, farklı parçaların birbirini desteklediği ve koşullandırdığı bir kuramsal yapı elde ediyordu," demişti.

Onları birbirine yakınlaştıran yalnızca fikri emekleri değildi; birbirlerine duydukları coşkunun sempati de yakınlaşmalarını sağlıyordu; her biri diğerini her zaman mutlu etmeyi düşünürdü. Bir gün Marx Hamburg'daki editöründen Engels'in onu ziyaret ettiğini ve bu sayede karşılaştığı en büyüleyici adamlardan biriyle tanışma fırsatı bulduğunu anlatan bir mektup almıştı.

Mektubu okumayı yarıda keserek "Engels'i bilge olduğu kadar sevimli bulmayan bir adamı gerçekten görmek isterim," diye haykırmıştı.

Sahip oldukları her şeyi ortaya koyuyorlardı; para keselerini, bilgi birikimlerini...

Marx'a *New York Daily Tribune*'da yazma işi verildiğinde Engels ona hala İngilizce öğretiyordu. Engels onun makalelerini çeviriyor ve gerek olursa onları yazıyordu. Engels *Anti-Dühring*'i hazırlarken Marx, Engels'in kısmen kullandığı ve kesin olarak kabul ettiği ekonomi kısmını yazmak için kendi çalışmalarını yarıda kesmişti. **[5]**

Engels'in dostluğu Marx'ın bütün ailesine uzanır. Marx'ın kızları onun da kızlarıydı; onlar da Engels'i ikinci babaları olarak görüyorlardı. Bu dostluk Marx'ın ölümünden sonra da sona ermedi.

Sadece Engels, Marx'ın elyazmalarından kazanç sağlayabilir ve yazarın ölümünden sonra kitaplarını yayımlayabilirdi. Engels, on yıldır üzerinde çalıştığı ve gerçekleştirmek için tüm bilimleri ve son gelişmelerini gözden geçirdiği genel bilim felsefesini **[6]**, *Kapital*'in son iki cildinin yayımlanmasına kendini tamamen adanmak için bir kenara koydu.

Engels, sevdiği için araştırma yapıyordu: Bütün bilgi alanlarına ilgi duyuyordu. 1848 devriminin bozguna uğramasından sonra Cenova'dan İngiltere'ye giden bir yelkenliye atladı. Bu, İsviçre'nin arada ona pek de güvenli görünmeyen Fransa üzerinden İngiltere'ye geçilen bir yolculuktu. Bu yolculuktan gemicilik konusunda bazı bilgiler elde etmek için yararlandı. Geminin güvertesine çıkıyor ve güneşim konumunda, rüzgarın yönünde, denizin durumunda, vb. gerçekleşen değişiklikleri kaydettiği bir günlük tutuyordu. Bu, günlük notları arasında bulunuyor olmalı, zira böylesi canlı ve coşkulu olan Engels ayrıca, ihtiyar bir kadın kadar düzenliydi; her şeyi son derece büyük bir dikkatle muhafaza ediyor ve kaydediyordu.

Felsefe ve savaş sanatı onun en büyük tutkusuydu; onlara her zaman sadık kalmış ve sürekli olarak bunların gelişiminden haberdar olmuştur. Görünüştaki en önemsiz ayrıntı bile onun için bir değer taşırdı. İspanya'dan gelen arkadaşı Mesa ile birlikte, telaffuzunu düzeltmek için sesli bir şekilde Romancero'yu okuduğunu hatırlıyorum.

Avrupa dilleri, hatta bunların bazılarının lehçeleri hakkındaki bilgisi çok şaşırtıcıydı.

Komün'ün düşüsünden sonra İspanya'da Enternasyonal Ulusal Kurulu üyeleriyle tanışma fırsatım oldu; bana, İspanya Genel Kurul sekreterliğinde çok arı bir İspanyolca ile yazan Angel'in vekili olduğumu söylüyorlardı. İspanyolca Angel diye telafuz ettikleri isim Engels'ten başkası değildi. Lizbon'a gittiğim zaman Portekiz Genel Kurulu sekreteri Francia bana Engels'ten kusursuz bir Portekizceyle yazılmış mektuplar aldığını söylemişti. Sıradışı olan şeyse, bu iki dilin ve İtalyancanın birbirine olan yakınlıkları ve küçük farklılıklarına rağmen bunların hepsini mükemmel bir şekilde bilmesiydi.

Ramsgate'de, deniz kıyısında, Londra'nın fakir insanları bir panayır kulübesinin sahibinin etrafında toplanmış, işaret ettiği Brezilyalı general kılığındaki sakallı bir cüceyi izliyormuş. Engels onunla önce Portekizce sonra İspanyolca konuşmayı dener ama cüce hiçbir cevap vermez; sonunda "general" bir şeyler mırıldanır.

"Ama bu Brezilyalı bir İrlandalıymış," diye haykırır, onu İrlanda lehçesiyle paylayan Engels. Bahtsız cüce, bunları duyduktan sonra sevinç gözyaşları döker.

"Engels yirmi dilde kekeler," diyordu Engels'in heyecanlandığı zaman kekeleme alışkanlığı ile dalga geçen bir Komün mülteci.

Hiçbir alan ona yabancı değildi. Son yıllarında ebelikle ilgili eserleri okumaya başlamıştı çünkü onun evinde kalan Bayan Freyberger bir tıp sınavına hazırlanıyordu.

Marx ona, insanlık için çalışmayı düşünmek yerine sırf keyfi için kendini bir dolu konuya vererek dikkatini dağıtmasından dolayı sitemde bulunuyordu. Oysa o hiç üzerine alınmıyordu.

“Yıllardan beri *Kapital*’i tamamlamana engel olan tarımın durumu hakkındaki Rusça yayınları ateşe atmaktan zevk duyardım,” diyordu.

Marx, Rusça çalışmaya başlamıştı çünkü Petersburglu arkadaşı Danielson ona Rus hükümetinin, neden olduğu korkunç durumlardan dolayı yayımlanmasını yasakladığı tarım üzerine yapılan araştırmalardan oluşan çok sayıda kalın bilimsel bildiriler göndermişti. [7]

Engels’in öğrenme açlığı ancak konuyu en ince ayrıntısına kadar bilince yatışıyordu. Bilgisinin sonsuz çeşitliliği ve genişliği hakkında ortalama fikir edindiğimiz ve bunun da ötesinde bu denli aktif yaşamını gözümüzün önüne getirdiğimiz zaman, Engels’e şaşırılmamak elde değil, çünkü kendisini yetiştiren bir bilgiden başka bir şey olmayan Engels bu kadar çok bilgiyi zihnine yerleştirmeyi başarabilmiştir. Canlı ve geniş olduğu kadar keskin olan hafızasını, yaptığı her şeydeki olağanüstü çabukluğu ve bir o kadar şaşırtıcı kavrama becerisiyle birleştiriyordu.

Her şeyi çabucak ve zorlanmadan kapıyordu. Çalıştığı ve duvarları kitaplarla dolu aydınlık iki büyük odada bir tek kağıt parçası bile yerde dağınık halde bulunmazdı. Çalışma masasının üzerinde bulunan bir düzine kitap hariç diğer kitaplar yerli yerindeydi. Oda, bir bilginin çalışma odasından daha çok bir salona benziyordu.

Engels, dış görünüşüne de özen gösterirdi; kılık kıyafetinde her zaman kusursuz ve düzenli olduğu için gönüllü asker sıfatıyla Prusya ordusuna hizmet ettiği dönemlerdeki gibi sürekli teftişe hazır olduğu izlenimi uyandırıyor. Aynı kıyafeti bu kadar uzun süre giyen başka biriyle karşılaşmamıştım o ana kadar. Kıyafetinin şekli asla bozulmaz ve hep yeni görünürdü. Kendisi adına tutumlu olsa da, sadece kesinkes gerekli gördüğü şeylere para harcarsa da partiye ve ondan yardım isteğinde bulunan yoldaşlarına karşı olabildiğine cömertti.

***

Engels, Enternasyonal kurulduğunda Manchester'da oturuyordu... Genel kurul tarafından kurulan *The Commonwealth*'e maddi olarak destek oluyor ve yardımda bulunuyordu. Ama Fransa-Prusya Savaşı patlak verip Engels Londra'ya yerleşince **[8]**, giriştiği her şeyde ortaya koyduğu coşkuyla kendini Enternasyonal'e adamıştır.

Savaş her şeyden önce onu bir taktikçi olarak ilgilendiriyordu. Gün be gün mevcut orduların hareketlerini izliyordu ve *The Pall Mall Gazette*'de **[9]** yayımlanan makalelerinin de gösterdiği gibi Alman kurmaylarının alacağı kararları birçok kez önceden bildirmişti. Sedan'dan iki gün önce III. Napolyon'un ordusunun kuşatmasını tahmin etmişti. Bu tahminleri sayesinde İngiliz gazetesinin ayrıca dikkatini çekmiş ve Marx'ın büyük kızı Jenny ona "General" lakabını takmıştır. İmparatorluğun düşüşünden sonra tek bir şeyi arzuluyor ev umuyordu: Fransa'daki Cumhuriyet'in zaferi. Marx ve Engels'in vatani yoktu; Marx'ın deyişiyle onlar dünya vatandaşıydılar.

Dipnotlar:

[1] Féniyan: 1850-70 yılları arasında İrlanda'nın bağımsızlığı için savaşan İrlandalı devrimciler.

[2] Engels'in İrlanda tarihi ile ilgili tamamlanmamış el yazmaları ve faydalandığı belgelerin bir kısmı Marx ve Engels arşivlerinde yayımlanmıştır, t. X, s. 59-263.

[3] Hunter: Engelli koşu atı. (ç.n.)

[4] *Die Neue Rheinische Zeitung* (Yeni Ren Gazetesi)adı altında.

[5] Marx, *Anti-Dühring*'in ekonomi politik kısmının onuncu bölümünü yazmıştır. *Vorwärts!*'ta (İleri!) eserin yayımlanması esnasında Engels bu bölümü kısaltmak

zorunda kalmıştır; ancak eserin 1894'teki üçüncü baskısında Marx'ın el yazmalarından esinlenerek bunu tamamlamıştır.

[6] Engels'in tamamlamadığı *Doğanın Diyalektiği* ile ilgili el yazmaları 1925 yılında hem Almaca hem de Rusça olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından yayımlandı.

[7] Lafargue kuşkusuz, sınırlı sayıda örneklerden elde edilen kalın *Vergi Komisyonu Çalışmaları'nı* kastetmektedir.

[8] Eylül 1870.

[9] *The Pall Mall Gazette*: 1865'ten itibaren Londra'da yayımlanan İngiliz gazetesi. Engels'in Fransa-Prusya Savaşı üzerine yazdığı makaleleri temmuz 1870'den Mart 1871'e kadar yayımlanmıştır. Bunlardan bazıları *Alman Sosyal Demokrasisi* başlıklı derlemede bir araya getirilmiştir.